

5. Žáci se smějí učitelům

Tato kapitola představuje vstup do tematické analýzy. Jsou v ní soustředěny ty žákovské narativy, v nichž je objektem humoru učitel. Jednoduše řečeno, jde o vyprávění o tom, jak se žáci smějí učitelům. Páteř kapitoly tvoří roztržidění sebraných textů podle tří různých situačních modů, v jejichž rámci se učitel může stát objektem žákovského humoru. Zaprvé učitel může být bezděčně komický a nezáměrně vyvolávat smích žáků. Zadruhé se může stát terčem připraveného žákovského žertu. A zatřetí může být záměrně vtipný a zcela cíleně povzbuzovat veselí ve třídě.

5.1 Komický učitel

Komické chování učitelů popisuje dvanáct žákovských textů. Zdrojem komiky je v drtivé většině případů chyba učitele, který něco poplete či nezvládne. Typickými zástupci této kategorie jsou vyprávění o tom, jak se učitelům vymykají z rukou výukové pomůcky.

Ukázka 1:

Jednou, když naše třída chodila do nižšího ročníku, byla to třetí třída, se nám stala krásně veselá příhoda.

Paní učitelka přišla do hodiny a jako pomůcku si vzala CD přehrávač. Chtěla nám pustit velice poučné „cédéčko“. Celá třída se těšila, že nemusí nic dělat, a že bude jen poslouchat „cédéčko“. Paní učitelka si vše připravila a přehrávač chtěla zapnout. Jenže přehrávač mlčel. Celá třída i s paní učitelkou se divila: „jak to, že to nefunguje?“ Paní učitelka ještě zkontrolovala přehrávač, ale nic nenašla.

Po chvíli zkoumání se ozval jeden nejmenovaný žák: „Paní učitelko, máte to v zásuvce?“ Najednou se celá třída začala smát. Proč? No protože to samozřejmě v zásuvce nebylo. Zbytek hodiny už se nesl v rozesmáté atmosféře.

Toto mně přišlo jako nejsrandovnější zážitek. To bylo neopakovatelné.

Každému bych tuto krásnou příhodu přál zažít.

(text č. 97, chlapec, 7. ročník)

Jaký je princip komična v této ukázce? Jde o inkongruenci mezi jednáním učitele a společenskými požadavky kladenými na roli učitele. Z role učitele vyplývá, že by měl být za všech okolností kompetentnější než žáci, v této ukázce jsou to však žáci, kdo musí učitelce pomoci s tak banální záležitostí, jakou je zapojení přehrávače do zásuvky. Velmi podobnou si-

tuaci líčí jiný respondent v jiném textu: *Každý učitel už někdy nejspíše dělal prezentaci, nebo cvičné cvičení v Activ-studiu. Je to velmi složité, ale když si ji stáhnete a pak ji neumíte otevřít, je opravdu směšné. Vypadá to asi takto: Paní učitelka přijde do třídy a zapne počítač. Najednou nastane problém v zapínání a už se to celé nese. Paní učitelka zapne interaktivní tabuli a my se jí pokoušíme radit. Radíme, radíme, paní učitelka nestíhá, nevnímá, najednou po nás začne řvát a má chuť počítač či notebook vyhodit z okna* (text č. 122, chlapec, 7. ročník ZŠ). Všimněme si úvodní věty z citované ukázky, která sugeruje, že *každý učitel* vytváří vlastní výukové materiály pro interaktivní tabuli. V kontextu tohoto tvrzení potom nabývá selhání učitelky při používání tabule nového významu – jde o běžnou součást přípravy učitele na hodinu. Učitel, který techniku nezvládá, přípravu zanedbal, a tudíž se ocitá v postavení analogickém postavení žáka, který nemá domácí úkol nebo zapomněl učebnici. Toto je, domníváme se, klíčová funkce komických narácí o chybách a omylech učitelů, totiž vytváření analogie mezi učitelskými a žákovskými prohrěšky. Žáci se nesmějí jen učitelům, kteří přicházejí na vyučování nepřipraveni, ale také učitelům, kteří mají znečištěné či nedostatečně zahalující oblečení.⁴⁸ To lze vnímat jako analogii k požadavku, aby žáci chodili do školy čistě a slušně oblečení, který bývá na většině škol formulován ve školním řádu. Velmi vtípné potom žákům připadají ty situace, kdy učitel nějakým způsobem ztratí disciplínu požadovanou školou, například usne na výchovném programu vedeném odborníky na protidrogovou prevenci (text č. 4) nebo nějakým jiným očividným způsobem poruší požadované normy chování, jak dokládá následující ukázka ze školního výletu do zoo.

Ukázka 2:

Naše učitelka nám dala instrukce, jak se máme chovat. Denis se ptal, co je to instrukce. My se mu smáli, ale taky jsme to nevěděli!

Po příchodu na Safari, které v ZOO je, jsme byli upozorněni abychom nic nevyhazovali z okna safaribusu. Honza, který je drzej řekl že bus nemá žádný vokna, tak je to jedno. Paní učitelka si ho posadila vedle sebe. Jenže mu tak moc domlouvala a házela rukama až jí upadl z ruky náramek a přímo do výběhu! To jsme nevydrželi a šíleně jsme se začali smát. Ošetřovatel podal náramek paní učitelce a ta pak celou dobu seděla s rukama v klíně! Denis tomu dodal, když řekl že paní učitelka by si měla přečíst inslekcii, což spletl s instrukcí a zbytek výletu jsme se jen smáli. I paní učitelka.

(text č. 44, dívka, 7. ročník)

Komično obsažené v tomto příběhu můžeme dobře interpretovat v duchu výše uvedené teze o analogii. Nejprve jsou na žáky uvaleny omezující

⁴⁸ V textu č. 103 popisuje respondentka komickou chybu tohoto druhu následovně: *Jednou do školy přišel náš učitel, a všichni se mu strašně smáli. Chudák celý den chodil a nic mu nepřišlo vtípné. Ale ono to bylo vtípné, měl rozepnutý příklopec a menší flek na kalhotech* (text č. 103, dívka, 9. ročník ZŠ).

požadavky, jejichž cizorodost je zdůrazněna tím, že jsou označeny slovem, které je pro žáky nesrozumitelné (*instrukce*). Učitelka provede další opatření k eliminaci narušení instrukcí, když si odmlouvajícího žáka Honzu posadí vedle sebe. Následně je to ovšem ona sama, kdo upustí náramek do výběhu, a tudíž přestoupí zadaná pravidla. Žákovský smích je zvoláním: jestliže ani učitelé nejsou dostatečně disciplinovaní, jak bychom to mohli dokázat my, žáci! Komika nalézaná v učitelských chybách a omylech je tudíž pro žáky úlevná, neboť redukuje tenzi a frustraci vyvolávanou opresivními požadavky školy a učitelů. Dikce žákovských textů je různá: některé se k učitelům vyjadřují značně kriticky a de facto je obviňují z pokrytectví – vždyť učitelé po žácích vyžadují perfektní výkony a sami je nepodávají. V jiných vyprávěních (například v příběhu ze safari) zaznívá spíše tón společného spikleneckví – vždyť učitelé jsou také jenom lidé. Ambivalentní povaha komična a humoru dokonce umožňuje vyjádřit obě tyto emoce současně.

Komické situace předpokládají vždy určitou aktivitu na straně publika. Každá situace je komická jen do té míry, do jaké ji publikum jako komickou přečte. Lze si představit, že si skvrny na kalhotách učitele nikdo nevšimne, případně bude učitele litovat, že si poničil oblečení. Smích při chybě či přehmatu učitele tedy předpokládá aktivní percepci na straně žáků. Tato skutečnost se obzvláště zřetelně vynořuje ve chvíli, kdy se žáci baví tím, co učitel řekl či provedl, a to z toho důvodu, že jeho slovům či akci přiřítají nový, učitelem nezamýšlený význam. Výsledkem takové významové subverze jsou na druhém stupni základní školy typicky obscenní či prostě sexuální obsahy.

Ukázka 3:

Vybrala sem si historku, která se stala v normální školní den. To se ale změnilo po tomto srandovním příběhu. Stalo se to v páté vyučovací hodině. Bylo to pondělí, to si budu pamatovat napořád. Měly jsme zrovna hodinu češtiny, ze které máme naši třídní učitelku. Je docela fajn, ale ten den byla asi pěkně našťvaná. Nemohla nás vůbec utíšet jak jsme se smáli. Zrovna jsme v češtině probírali litošku a četli nějaký článek o Indiánech. Taky jsme k tomu museli vypracovat otázky jako vždycky, a to je pěkná otrava. Ale to jsme ještě nevěděli, jak se dneska nasmějeme. Já sem si myslela, že článek o Indiánech bude pěkná nuda. A to i všichni moji spolužáci. Ale našlo se tam několik vět, které nás všechny dostali. Zrovna tenhle den sem seděla se svou kámoškou Gabčou, před nama seděli Nikča a Kamča, to jsou taky moje kámošky. Všichni jsme se tomu hodně smáli. Jediný kdo se nesmál byla naše paní učitelka. Ona totiž nevěděla čemu se tak smějeme. Když jsme ten článek začali číst, tak hned v první větě bylo: Šedý bobr vytasil svůj meč z pochvy a šel si do houští uříznout klacek. Když jsme to slyšeli, tak jsme se neudrželi a začali se hrozně smát. A hlavně kluci se smáli. Nejvíce Tonda s Tadeášem. Naše učitelka jim vždycky říká, že jsou to

největší éra z naší třídy a prej i možná z celý školy. A tak jsme se všichni pořád smáli a paní učitelka to furt nemohla pochopit. Až potom, když jsme narazili i na další takové věty, tak to pochopila. Tak ukončila čtení, ale my se stejně furt smáli. A potom nám vysvětlovala, co to znamená, že šedý bobr je jméno a pochva je pouzdro na meč atd... Nakonec to vzdala, ale museli jsme ten článek opisovat celý. A to bylo fakt hrozný, protože byl hrozně dlouhý. Ale stejně jsme se celou dobu smáli a vždycky když si na to vzpomeneme, tak se smějeme.

(text č. 58, dívka, 6. ročník)

Výrazy *bobr*, *pochva*, *meč* či *klacek* jsou žáky čteny jako označení pohlavních orgánů. Pohlavní orgány nejsou směšné samy o sobě, směšné je mluvit o nich ve výuce a slyšet jejich názvy z úst učitelky, která žákům marně vysvětluje „pravý smysl“ článku o indiánech. Principem tohoto druhu komična je průlom tabuizovaných obsahů do vyučování, literatura a sex jsou pro žáky základní školy zkrátka inkongruentní. Podle Wolfensteinové (1978) je ve slovní hře, tedy v přejmenování objektů či transformaci promluvy, vždy obsažen prvek agrese – transformovat něčí slova znamená transformovat jeho samého, narušit jeho sebepojetí a integritu. Prostřednictvím významové subverze děti přičítají učitelce lascivnost, hovoří přece o sexu v hodině literatury. Zároveň se v citovaném textu opakovaně zdůrazňuje, že učitelka *neví*, čemu se žáci smějí. To neznamená, že by učitelka neznala sexuální obsah daných slov, *neví* však, že jsou s ním obeznámeni i její žáci. V tomto typu subverzivního čtení je opět latentně přítomna kritika pokrytectví dospělých, jak lze demonstrovat rovněž na ukázce 4.

Ukázka 4:

Jednoho dne při hodině angličtiny děcka pořád vrzala židlemi. Paní učitelka byla zrovna těhotná a hrozně ji to rozčilovalo. Pak se prostě neudržela a vyjela na nás: „Ještě jednou vrznete a bude zle!“ V tu chvíli jsme se začali smát, protože paní učitelka vrzala taky, ale v jiném slova smyslu. Po chvíli se s námi smála i paní učitelka a od té doby to vykládá každé třídě, kterou učí, i nám.

(text č. 131, dívka, 7. ročník)

Při transformovaném, významově subverzivním čtení učitelka, coby reprezentant dospělých, dětem zakazuje sex (*vrzání*), ačkoli sama jej provozuje (důkazem toho je její těhotenství). Učitelčino chování, upozorňující žáci prostřednictvím svého smíchu, je pokrytecké. Opět jsme svědky komické ambivalence – v žákovském smíchu je obsažena hostilita, avšak komická forma ji maskuje a zjemňuje. Všimněme si, že paralelně s posměšným přeručováním promluvy žáci své vyučující projevují určitou uctivost, neboť je v textu titulována jako *paní učitelka* a celé vyprávění vrcholí konsenzuálně a přátelsky, když učitelka přistupuje na žákovský žert a sdílí jej s dětmi.

5.2 Napálený učitel

V předcházejícím oddíle byly prezentovány ty příběhy, v nichž se role žáků omezovala na aktivní percepci komických akcí učitele. Ve školním prostředí se však hojně vyskytují také situace, kdy žáci zesměšnění učitele sami vyvolají (spontánní žákovské vtípky), či dokonce plánovitě připraví (nástrahy na učitele). Takovýchto textů se mezi nasbíraným materiálem vyskytlo třicet, z toho jedenáct reprezentovalo spontánní vtípky, devatenáct nástrahy na učitele.

Spontánní žákovské vtípky tvoří situační humor, jehož podstatou je nějaká forma žákovské nedisciplinovanosti či drzosti. Může jít o prostořekou průpovídku jako například v textu č. 21, v němž autorka líčí průběh inspekce ve škole, v jejímž průběhu vypadne proud a vypnou se počítače. Jeden ze žáků v té chvíli k přítomnému inspektorovi poznamená: „*To je tady naprosto normální.*“ Vtipná průpovídka je v této chvíli de facto trestem pro učitelku, která se podílela na přípravování kamufláže před inspekcí, jak sugeruje úryvek z textu zachycený v ukázce 5.

Ukázka 5:

Už měsíc dopředu jsme museli ve všech třídách, jak se lidově říká „pořádně gruntovat“. Najednou se vyklízeli staré skříně a stěhovali se pryč. Pokud museli skříně zůstat na svém místě, oblepovali se vybranými, nejhezčími výkresy. Dříve když jsme si chtěli některé výkresy vystavit, tak jsme nesměli, proto mě to přijde k smíchu, jak se kvůli inspekci dokázalo mnoho věcí zlepšit, samozřejmě že k lepšímu.

Každý učitel i učitelka upozorňovali v každé třídě, jak se máme chovat. Dokonce jsme dostali, od některých učitelů otázky a odpovědi, které jsme se měli doma naučit, aby až tam bude inspekce, jsme se hlásili a vypadali, že jsme vzdělaní žáci a ne žádní hlupáci.

Učitelé i učitelky změnili své chování k nám, tak o 50% k lepšímu. Měli asi strach, aby nevypadali jako bručouni a proto se každý usmíval a snažil se látku vysvětlit, tak aby to pochopili opravdu všichni. Uměli k tomu přidat příklady ze života a nám se lépe látka učila i pamatovala. Velká škoda, že jim to nevydrželo déle než do konce inspekce, která tam pobyla týden.

(text č. 21, dívka, 9. ročník)

Humorný nesoulad mezi očekáváními učitelů a chováním žáků je zde líčen v duchu sociální korekce (viz Bergson, 1994), žákovský výsměch má přimět učitele, aby se zamysleli nad svým chováním a změnili ho (například se více snažili zaujmout žáky i v běžných hodinách).

Do kategorie spontánních žákovských vtípků spadají příhody, kdy žákyň vtrhne do třídy s pokřikem: „*Zase máme toho plešouna,*“ zatímco dotyčný učitel je již v místnosti přítomen (text č. 62), stejně jako bučení v hodině (text č. 78) či oslovování učitelů přezdívkami (text č. 9). Kromě

čistě verbálního humoru sem spadá i tělesná neverbální komika, tak jak je zachycena například v ukázce 6.

Ukázka 6:

Když jsme byli na hudební výchově u paní učitelky, tak se stala taková hrozně legrační událost. Můj spolužák Jakub šel vyhodit odstřížky od hudebních skladatelů, vzal i ty moje a Ančiny. Když šel zpátky tak si sednul na židli paní učitelky. Paní učitelka zrovna byla u mladší třídy, se kterou jsme spojeni. Byla tam, aby jim pomohla s pískáním na flétnu. David měl ale špatnou flétnu, tak se to řešilo. Mezi tím si Jakub hověl na židli. David s Čeňkem to zkusili zahrát ještě jednou. Když dohráli, paní učitelka se rychle otočila. Jakub vystřelil jako torpédo ze židle. Skoro celá třída se tomu chtěla a Jakub taky. Paní učitelka se zeptala, proč se směje a Jakub jí odpověděl: „Byl jsem jenom vyhodit papírky od těch skladatelů.“ Načež se zase skoro celá třída začala smát.

(text č. 90, dívka, 6. ročník)

Co je v této ukázce směšné, je záměna rolí učitele a žáka, která se realizuje skrze obsazení učitelského prostoru. Opět jsme svědky nevědomosti učitelky o tom, co se přihodilo, což posiluje komický účinek Jakubovy akce. Podobná nevědomost je popisována i v ukázce 7, kde žák provádí opičky za zády učitele, přičemž komickým principem je nepřiměřená blízkost mezi žákem a učitelem.

Ukázka 7:

Jeden žák z mé třídy, Ondřej B., je průměrný žák. Vyvádí kdejaké voloviny, samý průser. Rád ode mně opisuje, takže když je písemka, sedím u něj aby měl z toho dobrý pocit (myslí si, že mu udělám celou písemku, ale nanejvýš mu řeknu dvě, tři odpovědi). I tento den jsme měli psát písemku a já byl násilím vtažen do jeho spárů. Nemohl jsem ucuknout.

Jakmile usedl učitel na židli, bylo nám jasné, že učitel žádné písemky nemá. Dělali jsme samostatnou práci (avšak polovina třídy skupinovou) a měli jsme ji ke konci hodiny ukázat učiteli. Můj dobrý spolužák ji šel také ukázat. Ale protože byl pan učitel zaneprázdněný s jiným chlapcem, začal se můj spolužák nudit. Nejspíš dostal na něco chuť, a tak natáhl jazyk k zády sedícímu učiteli. On však ucukl a záhy měl olíznutou pleš. Podíval se nahoru, ale Ondřej v tom okamžiku se otočil a dělal, že pozoruje cosi na tabuli, tak si pan učitel setřel hlavu a dál se věnoval druhým.

Ondra šel za mnou do lavice s mikinou v puse. Musel si párkrát odplivnout a pak se vzpamatoval. Ti co seděli v lavicích, měli zaslzené oči.

Pan učitel netušíc, co se děje jen kroutil hlavou.

(text č. 102, chlapec, 9. ročník)

Spontánní žákovský humor zaměřený na učitele pokrývá širokou paletu situací, jejichž podstatou je vždy překračování vymezených hranic – žáci říkají, co se nemá, používají zakázané předměty, vydávají zapovězené zvuky, obsazují místa, která jim nepřísluší, a podobně. Společným rysem těchto druhů žertů je jistá těkavost: objeví se zničehonic, trvají krátce a rychle se vyčerpají. Fungují jako chvilkové osvěžení, vytržení z pracovního stereotypu a soustředění. Tento typ žertů na sebe často berou třídní klauni, kteří podle Ziva (2010) vystupují jako reprezentanti žákovské skupiny a zároveň absorbují případný trest. Jinými slovy: klauni mají odvahu dělat to, co by rádi dělali i ostatní, a navíc jsou ochotni se za to nechat od učitele potrestat.

Vedle spontánního humoru se však v nasbíraném materiálu objevily také žerty, které jsou plánované a mají charakter určité léčky na učitele. Pro všechny tyto příběhy je charakteristická manipulace s fyzickými předměty, které žáci nějakým způsobem nastraží tak, aby vytvořily návnadu nebo přímo past na učitele. Některé z těchto vtipů jsou poměrně nevinné – žáci například vloží umělého pavouka do zásuvky učitelského stolku (text č. 110), mezi křídly vpašují menstruační tampon (text č. 129) nebo podstrčí učitelce na židli smradlavý pytlík (text č. 37). Takovýto typ léčky popisuje ukázka 8.

Ukázka 8:

Jednoho chladného unuděného zimního dne, jsme se ze svým spolulavičářem Michalem příšerně nudili a nejen my, celá třída na tom byla stejně. Venku počasí moc nepřálo, hodiny se zdály jako by trvaly celý den a nechtěly skončit, zachtělo se mi kontrolovat oční víčka zevnitř, ale najednou v tom víru nudy mi blesknul hlavou podlý a záluďný nápad. Musíme se nějak odreagovat, zasmát se, jinak asi umřu nudou. Stejně jednou umřu, ale dneska se mi do umírání moc nechtělo – a jak jinak se zasmát než si z někoho udělat legraci, nechtěl jsem nikoho moc ztrapnit. Jenom takovou nevinou srandu. Přemýšlel jsem celou hodinu, ale nic mě nenapadlo a tak jsem do svého nápadu zasvětil polospícího Michala. Dumali jsme nad tím půlku přestávky a pořád nic. Najednou mi v kapse zabzučel telefon – SMS – a ejhle, nápad byl na světě. Když jsem ve škole, mám na telefonu vypnuté zvuky a zapnuté jenom vibrace. Když mně přišla ta SMS, tak jsem si vzpomněl na nestarý vtípek, který jsme uskutečnili v hodině němčiny. Na učitelskou židli jsme tehdy přilepili zespodu telefon s vibracemi a volali jsme na něj, když naše němčinářka na té židli seděla. Bohužel toto moc nevyšlo, vibrace byly slabé, a židle moc polstrovaná. Ale stůl je přece tvrdý a je to na něm krásně slyšet, pověděl jsem to Michalovi a ten řekl „tak jo“. Koukli jsme na rozvrh hodin a řekli si, že nejlepší obětí bude naše češtinářka. Vzali jsme lepící pásku, můj telefon a přilepili ho zespod učitelského stolu. Proběhla zkouška kde vibrace z mého telefonu byly hlučnější než jsme čekali. Nachystali jsme si věci, sedli si, připravily druhý telefon a číhali,

než přijde oběť. Učitelka vešla do třídy – třída se zrudně zvedla a zase se zrudně posadila. Učitelka zaujala místo a začala do nás pérovat nové učivo ČJ. My s Michalem jsme vyčkávali, až přijde ten správný čas. Ten nastal, když jsme měli sami dělat cvičení z učebnice. Ve třídě bylo ticho, ticho a najednou se začaly ozývat zvuky, jak když zapnete vibrátor. Učitelka to nějak moc nevnímala, ale třída se válela smíchy po zemi. Rozkřiklo se to hodně rychle a všichni na můj telefon začali volat. Učitelka to ovšem pořád zasklívala a tak jsme si s Michalem řekli, že to vyšlo tak z pŭlky. Najednou jako kdyby všichni ožili a začali se bavit jako každý krásný den. Všechno bylo najednou OK, třída se bavila, telefon brněl, učitelka nechápala. To ale není konec! Cca 15 minutách se učitelka naštvála a vykřikla – „Nechte toho, bolí mě hlava tady z toho vrtání a do toho ještě kecáte!“ Tímto to učitelka takzvaně totálně zabila. Všichni jsme málem umřeli smíchy, ani já a Michal jsme nečekali, že to bude až takový „Hardcore“. Učitelka jenom nechápavě kroutila hlavou a posadila se. Já a Michal jsme byli za frajery a paní učitelka si počkala, až se všichni vrátí do normálního provozu a začala vysvětlovat dál za hlučného brnění telefonu (vlastně vrtačky).

(text č. 49, chlapec, 9. ročník)

Citovaná ukázka dobře vykresluje plánovitost popisovaného žertu. Nad tím, co a komu provést, žáci dlouze *dumají*. Všimněme si slovníku, který evokuje počínání lovce kladoucího past – žáci vybírají *nejlepší oběť*, *číhají*, než přijde a pak *vyčkávají, až přijde ten správný čas*. Jestliže jsme jako latentní funkci subverzivního čtení učitelských výroků přiznali skrytý útok na učitele, v případě léček jde již o útok zcela zřejmý. Je to útok hravý, který není nijak hrozivý, autor textu výslovně uvádí, že mělo jít o *nevinnou srandu*, při níž *nechtěl nikoho moc ztrapnit*. V tomto typu incidentů se jasně zrcadlí dvojznačnost humoru. Na jedné straně nepochybně jde o útok na vybranou oběť, na druhou stranu se tento útok odehrává v humorném modu, tudíž zároveň je i není skutečný. Aktéři – vidíme, že se prostřednictvím prozvánění přilepeného mobilu aktivně zapojuje větší část třídy – se nemusí cítit provinile, způsob, jímž kanalizují své nepříjemné prožitky (smrtící nuda) a vyzískávají z nich příjemné emoce (zábavu), je přijatelný, neboť je interpretován jako humorný. Nuda obecně je patrně hlavní motivací žákovských pokusů o humor, přemáhání nudy je vnímáno jako legitimní důvod pro různé typy žertů, jak je z ukázky 8 patrné (*musíme se nějak odreagovat, zasmát se, jinak asi umřu nudou*).

Léčky na učitele se neomezují pouze na nevinné žerty. Některé texty popisují takové incidenty, jejichž cílem není jen v hravém modu zaútočit, ale přímo způsobit nějakou újmu či škodu. Ačkoli je i toto jednání žáky chápáno jako humorné (o tom svědčí skutečnost, že je jako takové popisují ve svých textech), tyto léčky důsledně a se zjevnou zlomyslností sledují svůj cíl: žáci chtějí své učitele vidět pokořené. V textu č. 11 například natřou učitelce židli lepidlem, ačkoli vědí, že dojde ke zničení její sukně. Autor

přítom uvádí, že jde o *pomstu za neplánovanou písemku*. Zde už vidíme logiku vendety, žáci se učitelům mstí za příkoří, která jim způsobují. Nejtypičtější akcí tohoto druhu je nějaký způsob manipulace se dveřmi do třídy; těm je uvolněna klika, jsou vysazeny z pantů nebo je na ně nainstalován nějaký předmět (pokud možno mokrá) tak, aby otevření dveří způsobilo jeho pád.

Ukázka 9:

Plán byl následující: Vysypali jsme odpadkový koš do umyvadla, celý ho napustili vodou, ke dveřím jsme přirazili židli, na opěrátko postavili odpadkový koš plný vody a zapřeli ho o dveře a potom už jsme jen čekali, až přijde náš „oblíbený“ učitel výtvarné výchovy... a tohle všechno jsme zvládli za neuvěřitelných 10 minut.

Zazvonilo na hodinu, všichni si nachystali věci, vzorně si sedli do lavic a bylo hrobové ticho, jako nikdy předtím. Během minuty se rozletěly dveře a odpadkový koš plný vody polil našeho výtvarkáře od hlavy až k patě. Ten celý zrudl a začal na nás tak hlasitě rvát, že za chvíli přiběhla i naše ředitelka v lodičkách a v kostýmku, ve kterém jde vidět snad úplně všechno a začala zjišťovat, co se stalo.

Politý a strašně naštvaný výtvarkář hned běžel pro naši třídní a ta se k nám do třídy přičítala takovou rychlostí, že si nevšimla polité podlahy, takže uklouzla a rozplácla se přímo v té kaluži vody. Chvilí jí to trvalo, ale zvedla se a byla snad ještě víc mokrá než pan učitel. Celá třída se mohla uřezat smíchy a tento pohled nevydržela ani paní ředitelka a propukla v záchvat smíchu.

(text č. 1, dívka, 9. ročník)

To, co se u dveří odehrává, je bitva o vstupní prostor. Zahrazením dveří žáci dávají najevo, že teritorium třídy není pro učitele přístupné. Samozřejmě počítají s tím, že učitel nakonec do třídy pronikne, obstrukce, které přítom musí překonat, jsou však chvilkovým triumfem žákovské skupiny. Humorným principem je zde převrácení obvyklých školních pravidel, podle nichž rozmístění aktérů v prostoru určuje učitel (například sestavením zasedacího pořádku) a žáci jsou povinni se mu podřídit.

Ukázka 10:

Byla jednou jedna základní škola a na ní učil učitel, který když byl nasraný na svou třídu (což bylo skoro pořád, protože ta třída byla hodně „veselá“), tak velmi rád třískal dveřmi. Jednoho dne si jeden velmi konstruktivní žák této třídy všiml, že učitel je zase nasraný, z toho vydedukoval, že kdy přijde do třídy, tak opět bouchne dveřmi. Onen žák tedy povysadil dveře z pantů, učitel dorazil do třídy, třísknul dveřmi a zbytek si určitě domyslíte. Když došel a chyt za kliku tak se celý dveře vyvalili a celý to spadlo. Byla to děsná rána a všichni se lekli. Holky začly pištět a my sme se začali řečtat

jako koně. On začal řvát na celou třídu kdo to byl, ať se hned přizná ale všichni sme se jenom řehtali. Potom došla učitelka z vedlejší třídy a snažila se ty dveře s ním nasadit spátky. Ale vůbec jim to nešlo. Pořád kolem toho chodili a vo něčem se radili. Pak šli pro školníka. Ten konstruktivní žák šel s ještě jedním ty dveře nasadit a pak jsme dělali jakože nic. Ale holky se pořád smály a tím to celé provalily.

Příště se prej zkusí jenom namazat klika.

(text č. 63, chlapec, 8. ročník)

V ukázce 10 se opět vyjevuje logika odplaty – učitel je potrestán za své třískání dveřmi. Zároveň se zde žákovská aktivita neomezuje jen na vytvoření bariéry na vstupu, ale je zde také přítomna lišácká oprava dveří bez vědomí učitele, tak aby si tento myslel, že celý problém způsobil on sám svou neopatrnou a nekompetentní manipulací s dveřmi. Kdyby žákům jejich lest vyšla a zůstala nerozpoznána, ocitl by se učitel v pozici člověka, který není schopen včas zahájit výuku (má pozdní příchod) a navíc poškozujícím školní majetek. Jde znovu o mechanismus analogie mezi žákovskými a učitelskými prohřešky, avšak zde jsme svědky toho, jak žáci aktivně konstruují situaci, která tuto analogii umožní.

5.3 Vtipný učitel

Učitelé však zdaleka nejsou pouze pasivními figurkami, jimž se žáci smějí, aniž by to oni sami mohli nějak ovlivnit. Naopak, učitelé jsou často iniciátory humorných situací a žákovský smích využívají ke svým účelům. Lze říci, že v těchto případech se žáci ani tak nesmějí učitelům (jak je uvedeno v názvu tohoto článku) jako spíše s učiteli. Naše data o vtipném jednání učitelů se rozpadají do dvou kategorií – první z nich tvoří humor, který má primárně pedagogickou funkci, druhou potom humor, který má primárně funkci mocenskou.

Pedagogický humor chápeme v tom smyslu, že prostřednictvím vtipu či legrace chce učitel dosáhnout zvýšení pozornosti žáků či lepšího pochopení probírané látky. Tento typ humoru reprezentují například texty věnované psaní humorně travestovaných pohádek v hodině slohu (text č. 99), učitelem organizované hře na mafii v anglickém jazyce (text č. 99) či vtipnému vysvětlování fenoménu zemětřesení.

Ukázka 11:

Jednou jsme měli suplování na český jazyk a přišel pan učitel, který nás učí zeměpis. Řekl: „Dnes budeme mít zeměpis a budeme se učit, jak vzniká zemětřesení.“ Pan učitel chodil po třídě a vysvětloval nám, jak vzniká zemětřesení. Vysvětloval nám to asi 30 minut a nikdo to nechápal. Pan pro-

fesor se naštvál, vyletěl ze třídy a vrátil se asi za tři minuty. Přišel se sýrem Apetito. Všichni na něj koukali. Řekl: „No tak když jste to nepochopili, tak vám to musím vysvětlit lépe. Tady ten sýr je jako litosférická deska! A teď koukejte!“ Vzal sýr, rozmáčkl ho a řekl: „Takhle vzniká zemětřesení!“ Všichni se začali smát.
(text č. 32, dívka, 6. ročník)

Principem humoru je v této ukázce použití neadekvátní pomůcky – sýra namísto obvyklých didaktických modelů. Podstatou pedagogického humoru je používání neobvyklých, inkongruentních stimulů. Učitel typicky těžší z momentu překvapení, někdy až šoku žáků. To lze dobře doložit na následující ukázce.

Ukázka 12:

Při hodině češtiny, když jsme byli v šesté třídě jsme si s paní učitelkou opakovali vyjmenovaná slova. Při opakování slov po M nám všem jedna spolužačka tvrdila, že mít mozek nemůže se psát s měkým I po M. Jelikož boj mezi spolužačkou XY a paní učitelkou trval už přes 10 minut, začali docela milé profesorce povolovat nervi. Snažila se jí vysvětlit, jaký je v tom rozdíl. Nakonec se naše kantorka rozhodla, přejít na činy místo vysvětlování. Vzala houbu na tabuli, chytila spolužačku XY za ruku a vedla ji k umyvadlu. Na jednou u umyvadla spolužačce XY řekla: „Tak teda vem si houbu a UMYJ si mozek, když si myslíš, že to jde.“ Spolužačka se nechápavě podívala a na jednou pochopila jaký je rozdíl v MÍT MOZEK X MÝT MOZEK.

Po této příhodě už nikdy nezapomenu na rozdíl mezi slovy MÍT X MÝT, myslím, že i mí spolužáci si toto budou taky pamatovat a už nikdy v tomto nikdo z nás neudělá chybu.

(text č. 28, dívka, 9. ročník)

Jak uvádí autorka textu citovaného v ukázce 12, všichni přítomní žáci si po tomto dramatickém výkladu budou probíraný jev pamatovat. Důvodem je nepochybně neobvyklost celé situace, inkongruentní představa mozku omývaného vodou z vodovodu, ale také silný emocionální náboj popisované události. Je v ní totiž patrný prvek agrese učitelky vůči žákyni. Není přípustné, aby učitelka v seriózním modu ostře kritizovala nadání a kognitivní schopnosti žákyně, proto tak činí v modu humorném. Tím se dostáváme ke skutečnosti, že to nejsou pouze žáci, kdo využívají humor jako zbraň, ať už útočnou nebo obrannou.

Většina učitelských vtipů zaznamenaných v sebraných žákovských textech totiž nesleduje primárně pedagogické cíle, nýbrž se týká vztahového a mocenského vyjednávání mezi učiteli a žáky. Vtipní učitelé používají humor za účelem převzetí kontroly nad situací ve třídě, jeho prostřednictvím vyjadřují a posilují své dominantní postavení.

Ukázka 13:

U nás ve třídě je plno srandy, ale bohužel ne s děvčaty, takže si vystačíme sami kluci.

Největší sranda je s našim panem učitelem Zeměpisu. Dříve než nám něco vysvětlí, tak nás trochu vyděsí, ale vtipně. Jeho oblíbená věta: „Všechno je z ropy!!!“ Jednou jsme ho vyděsili my. Na tabuli jsme o přestávce namalovali svalnatého chlapa s kosí hlavou. Když pak v hodině otevřel tabuli, řekl: „Zase takové svaly nemám!“ Vůbec se nezlobil, a to že mohl, jmenuje se totiž Pavel KOS!

(text č. 10, chlapec, 6. ročník)

V ukázce 13 učitel v hodině najde na tabuli svoji karikaturu, reaguje však sebeironickým humorem, což žáci kvitují s povděkem (*vůbec se nezlobil, a to že mohl*). Humor je jedním z nástrojů, jimiž lze dosáhnout mocenské převahy. Jestliže se žáci smějí záměrným vtípům učitele (nikoli komickým přehmatům), znamená to, že v dané chvíli je to on, kdo vytváří definici situace, a žáci jsou ti, kdo na ni přistupují. Naopak pokud se celé třída směje žákovskému žertu, je to iniciátor tohoto žertu, kdo ovládá a definuje situaci.

Případy převzetí kontroly nad situací ve třídě pomocí humoru mají proto po komunikační stránce obvykle podobu symetrické eskalace (Watzlawick, Beavin Bavelasová, 2000). Žákovský vtíp přebíjí učitel vtípem silnějšího kalibru. V textu č. 8 žáci o přestávce kreslí na tabuli komické malůvky, načež přichází na suplování obávaná učitelka. Ta, namísto aby se rozčílila, že tabule není vzorně čistá, si z obrázku dělá legraci, ptá se dětí, zda jde o portrét jejich češtinářky a zda je po plastické operaci. Celá třída se *válí smíchem pod lavicí*. Co je zdrojem humoru v této příhodě? Inkongruence spočívá v neočekávaném chování učitelky, která nehájí barvy učitelského sboru a namísto toho vytváří koalici se žáky. Ti, kteří se smějí SPOLU, mezi sebou vytvářejí kulturní pouto, naopak ten, KOMU se smějí, je postaven mimo skupinu, stává se outsiderem. Citovaný text končí příznačně: *Už se těším, až zase bude učitelka na češtinu nemocná, abychom měli ji (suplující učitelku) na suplování a opět se tak výborně bavili*.

Jak jsme ukázali výše, žákovské vtípy jsou někdy drsné a vulgární. Při symetrických eskalacích potom dochází k tomu, že učitelé drsnost či vulgaritu stupňují, jak dokládá ukázka 14.

Ukázka 14:

Každý měl říct nějaké podstatné jméno s tím, že někdo jej přijde napsat na tabuli. Do hluku slov najednou zaznělo slovo „hovínko“ na to hned paní zástupkyně urychleně zareagovala a vyzvala Pepu k tabuli ať vyskočnuje slovo „hovno“. Jelikož Pepa řekl slovo „hovínko“ a paní zástupkyně slyšela „hovno“ nastala hádka. Neústupná paní zástupkyně na konec rozhodla, že se stejně bude skloňovat „hovno“. Pepa začal psát: 1. pád – hovno, 2. pád

– hovna, 3. pád – hovnu, 4. pád – hovno, 5. pád – hovno! 6. pád – hovnu, 7. pád – hovnem.

Po dokončení své „písemné práce“ ji Pepa musel nahlas a zřetelně přečíst. Všichni se smály, dokonce tuto situaci někteří natáčeli. To se ale paní zástupkyni nezdálo a natočení zakázala, ale... vždycy se to nějak udělá... Myslím, že ještě dnes by jsme u někoho toto komické video našli. Paní zástupkyně se také velice smála, ale nakonec Pepu pochválila za dobře vypracovanou práci.

(text č. 51, dívka, 9. ročník)

V citované ukázce si učitelka obnovuje kázeň ve třídě zaujetím dominantní pozice. Žák, který ve zvukovém šumu tvořeném hlasy jiných žáků vykřikl slovo *hovínko*, je následně nucen před celou třídou opakovaně exponovat toto slovo v nezdrobnělé podobě. Pronést vulgární slovo ve vyučování je sice pro žáky znakem frajerství a povznesenosti nad školní normy, ovšem jen v tom případě, že tak žák činí z vlastní vůle. V ukázce 14 je to však učitelka, kdo žákovi nařizuje, aby se takto choval, demonstrace její převahy je tudíž umocněna, neboť nad žákem vítězí jeho vlastními zbraněmi. Humorný princip je zde zřejmý – je směšné, pokud učitelka žáka nabádá k vulgarismům, místo aby jim zamezovala. Zároveň si povšimněme transformace, k níž v ukázce dochází: žák chce být vtípný, ale ve výsledku je pouze komický. Jeho původním záměrem bylo přivést do rozpaků a potenciálně zesměšnit učitelku, nakonec se však celá třída směje jemu.

V ukázce 14 tedy učitelka transformuje vtíp žáka na komično. Vtípní učitelé, kteří jsou schopni pomocí humoru převzít kontrolu nad situací ve třídě, ovládají různé druhy takovýchto transformací. V ukázce 15 učitel pohotově provádí transformaci opačnou oproti ukázce 14: komično pramení z vlastního směšného oblečení proměňuje na vtíp.

Ukázka 15:

Probíhala normální hodina angličtiny, při které jsme probírali minulý čas. Pan učitel netradičně oblečen v teplácích (protože měl před touto hodinou kluky na tělocvik) nám celou tabuli popsal jedním ze svých nepochopitelných výkladů, který k tomu všemu anglicky nahlas komentoval. Vůbec jsme nevěděli o čem mluví, ale většinou to takhle probíhalo každou hodinu, tak jsme mlčeli a poslušně každé slovo opsali. Sledovala jsem jen tabuli, proto mi přišlo divné, že se moje kamarádka potichu směje. Podívala jsem se na ni a ptala se, co se děje. Řekla mi ať se podívám na pana učitele. Chvilí jsem ho pozorovala a neviděla na něm nic zvláštního, pak mě ale upoutali jeho kalhoty. Měl je totiž naopak, a to dost viditelně. Kamarádka to mezitím stihla rozhlásit dalším spolužákům. Najednou to věděla celá třída a taky to dávala dost najevo. Pan učitel přerušil svoje vypravování a ptal se nás, co se děje. Jeden velmi aktivní kluk se hned přihlásil. „Máte opačné kalhoty.“ Celá třída se smála velmi hlasitě, ale to pana učitele neodradilo od toho co

udělal dál. Vylezl si na stupínek, rozvázal si boty a kalhoty sundal. Obrátil je a zkontroloval, jestli si je už teď nasazuje dobře. Znovu se oblékl, zavázal boty a pokračoval ve výkladu. Všichni jsme byli vyděšení a pořád se smáli. Pan učitel, jakoby se nic nestalo nám ještě na závěr zapsal pár slovíček, jako to vždycky dělal. Mezi nimi byla i tahle dvě: hloupý smích, obrácené kalhoty.

Další den jsme angličtinu měli znovu. Očekávali jsme, že zase prožijeme nějaký zážitek, že se zasmějeme. Tentokrát se smál nanejvýš pan učitel, který si pro nás něco nachystal. Psali jsme písemku na překlad, kde se obě slovíčka ze včerejší hodiny objevila. Musím říct, že ten smích nás přešel hned. Možná se to zdá normální, ale na tohle opravdu nikdy nezapomenu.
(text č. 130, dívka, 9. ročník)

Učitel v ukázce aspiruje na to, aby byl zařazen do kategorie komický učitel. Třída se mu zpočátku směje, aniž by věděl proč. On však okamžitě přechází do protiútoků a ptá se dětí, čemu se smějí. Po zjištění důvodu nepřechází do defenzivy, naopak *vylézá na stupínek* a pojímá nápravu svého zevnějšku jako veřejné představení. *Žáci jsou zděšení* a zároveň se smějí, neboť obnažený učitel je ve škole nepochybně inkongruentní úkaz. Opět jsme svědky toho, jak učitel přebíjí žákovský posměch silnějším vtípem. Svým kouskem žákům sděluje: nevadí mi, že jste mě viděli s obrácenými kalhotami, je mi totiž jedno i to, když mě uvidíte bez kalhot. Vše korunuje tím, když slovíčka připomínající vlastní pochybení zadá žákům k pamětnímu osvojení a v příští hodině je zkouší (namísto snahy zahladit celou záležitost). Celým svým počínáním demonstruje mocenskou převahu, ukazuje, že je imunní vůči žákovskému posměchu a že je tím, kdo plně kontroluje dění ve třídě.

5.4 Shrnutí

V různých typech humorných příhod jsme se snažili identifikovat, co je na učitelích – viděno žákovskými očima – vlastně směšné. Uvedli jsme, že humorné incidenty, jejichž objekty jsou učitelé, lze kategorizovat do tří skupin: 1) komický učitel, jenž se dopustí nějaké chyby nebo přehmatu a nezáměrně se stává terčem žákovského smíchu; 2) napálený učitel, jemuž žáci záměrně připraví vtíp či nastraží léčku s cílem oslabit jeho dominanci; 3) vtipný učitel, který je současně producentem humoru a jenž záměrným žertováním baví žáky a současně upevňuje svoji pozici ve třídě. Do všech těchto incidentů se promítá především mocenská hierarchie školy a práce s ní.